

На основі викладеного зазначимо, що для вирішення цієї вагомій проблеми треба об'єднати зусилля науковців, практиків, роботодавців, видавців, провідних

фахівців міністерств і відомств з метою створення відповідних нормативно-правових і науково-методичних рекомендацій щодо підручникотворення на засадах

системності, інноваційності, інформаційності, безпечності, екологічності й випереджувального підходу до розвитку галузей вітчизняної економіки.

Лариса ЛУК'ЯНОВА

Дидактичні функції навчально-методичного комплексу

Сучасні соціально-економічні умови створюють низку суперечностей у процесі підготовки фахівців. Зокрема суспільству потрібен всебічно освічений фахівець, підготовка якого потребує навчально-методичної літератури нового покоління. Проте наразі відбувається швидке застарівання інформації, що унеможливорює створення достатньої кількості сучасної навчальної літератури. Отже, перед системою освіти, зокрема професійно-технічною, постає важливе завдання: не тільки надати учням знання, а й забезпечити розвиток пізнавальних здібностей, творчого мислення, а головне – навчити їх працювати самостійно. Одним із доцільних заходів у вирішенні цих суперечностей є створення комплексу засобів навчання, згрупованих навколо підручника, які становлять навчально-методичний комплекс – цілісну систему, що «входить окремим елементом до складу загальної педагогічної системи і має тісні інтегровані зв'язки з усіма іншими її компонентами» [1]. Складові такого комплексу одночасно є носіями змісту навчання й методами фіксації цього змісту. Це відкрита система дидактичних засобів, що дає змогу організувати самостійний пошук у вирішенні відповідних навчальних завдань окремого учня

та спрямовувати колективну роботу групи учнів. І саме через навчальний комплекс в умовах масового навчання можна вирішити проблему проектування змісту освіти на рівні особистості учня.

Його складовими можуть бути підручники, навчальні посібники, хрестоматії, збірники задач і вправ, друковані наочні посібники, дидактичні й роздаткові матеріали, довідники, книжки для позакласного читання. У результаті перерозподілу навчальних завдань між складовими комплексу підручник проектується й виконується як його ядро, тобто важливий, але не єдиний та універсальний засіб навчання. Отже, головними функціями таких комплексів є розвантаження підручника та посилення диференціації навчання.

Щодо змісту й складових навчально-методичного комплексу доцільно погодитися з точкою зору О. Малихіної [2, 104–107], за якою усі компоненти комплексу варто поділити на дві групи: інваріантну і варіативну. Інваріантна складова містить лише потрібні компоненти, без яких руйнується авторська дидактико-методична концепція, вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного. До варіативної складової належить додатковий матеріал (роздавальні матеріали, науково-популярна література тощо).

Можна запропонувати й іншу структуру складових комплексів, в основі якої лежить суб'єктне призначення користувача – викладач або учень. Поділ за функціональним призначенням також дає змогу виокремлювати основну, обов'язкову для вивчення навчально-методичну й додаткову літературу, метою якої є підвищення інтенсифікації навчального процесу. Крім книжкової навчальної та навчально-методичної літератури, до сучасного навчально-методичного комплексу мають увійти аудіовізуальні й технічні навчальні засоби і посібники, навчальні посібники і програми.

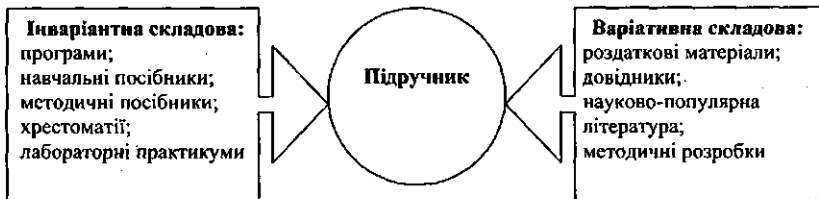
Багатоаспектність функцій, що покладаються на навчально-методичні комплекси, визначає їхнє значення. Зокрема, *діагностування навчальних досягнень* дає змогу аналізувати процес засвоєння матеріалу, виявляти прорахунки в структурі знань, умінь, навичок; *організація самостійної пізнавальної діяльності* учнів у процесі виконання різнорівневих завдань дає змогу проектувати навчально-виховний процес, а його моніторинг в обсязі державного стандарту визначає відповідний рівень навчальних досягнень, виявити та зафіксувати його за допомогою якісних і кількісних показників; методична функція дає змогу організувати роботу вчителя, визначити її ефективність, виявити та усунути недоліки, накреслити перспективні зміни за наявною якісною та кількісною інформацією в межах «зворотного зв'язку».

За твердженням фахівців (С. Бондаренко, Г. Граник, О. Савченко), компоненти становлять комплекс тільки у разі наявності об'єднуючого начала, тобто тоді, коли такий комплекс передбачається й планується наперед. Отже, робота над створен-

НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПТНЗ

Навчально-методичний комплекс

ням комплексу потребує дотримання певних вимог: Зокрема: 1) авторство має належати одній особі або авторському колективу, що уможливило забезпечення якісного узгодження складових з підручником; 2) усі компоненти комплексу повинні відповідати єдиній педагогічній концепції, тобто бути носіями її психологічних і методичних положень; 3) зміст комплексу зумовлюється віковими особливостями учнів та певного предмета; 4) у змісті доцільно виокремлювати інваріантну і варіативну складові. Безумовно, усі дидактичні матеріали навчально-методичного комплексу мають створюватися з дотриманням принципів індивідуального підходу, відповідності змісту освіти і рівня розвитку особистості учнів, урахуванням особливостей та специфіки навчального закладу.

Узагальнення сучасної дидактичної й методичної літератури, педагогічного досвіду, аналіз запитів та пропозицій інженерно-педагогічних працівників дають змогу запропонувати таку послідовність у роботі: створення ініціативної групи з числа викладачів і методистів → розроблення концепції навчально-методичного комплексу → написання складових комплексу → апробація → внесення змін та доопрацювання за результатами апробації → впровадження складових комплексу.

Водночас, урахування низки позицій стосовно того, що ядром комплексу має бути підручник, а інші засоби навчання сприяють конкретизації, диференціації та систематизації навчального процесу; наукова розробка структури підручника стає загальним підґрунтям, на якому здійснює-

ся формування інших видів обов'язкової і додаткової літератури; «підручник домінує над іншими засобами навчання, є зв'язуючим стрижнем усього комплексу, ефективним ядром дидактико-методичної координації у навчальному процесі» [3, 130], дає змогу визнати незаперечну й провідну роль підручника.

Зауважимо, що розробка підручників для професійно-технічних навчальних закладів передбачає опрацювання певних теоретичних підходів, яким має передувати аналіз наявної навчальної літератури з предмета, адже для об'єктивного і різнобічного оцінювання викладеного у підручнику матеріалу його насамперед треба порівняти з виданими вітчизняними і зарубіжними аналогами. У наукових дослідженнях з проблем стандартизації професійно-технічної освіти наголошується, що саме підручник покликаний виконувати важливу функцію щодо забезпечення вимог державної професійно-технічної освіти. Він є джерелом знань і стандартним зразком розробки інформаційно-дидактичного забезпечення. Узагальнення вимог до сучасного підручника можна викласти так: для ПТНЗ потрібна навчальна література більш поглибленого і диференційованого змісту, ніж для середньої школи й більш доступної подачі матеріалу, ніж для вищих навчальних закладів. З цього приводу слушним є зауваження, що підручники для профтехосвіти є важливим навчально-методичним засобом формування світогляду й високої моральності учнів, крім того, вони мають у повному обсязі відображати специфіку профтехучилищ як навчальних

закладів, де виховання, навчання й праця є нерозривним цілим.

Процесу відбору навчального матеріалу для розроблюваного підручника має передувати дидактичне прогнозування його змісту. Складність вирішення зазначеної проблеми зумовлюється численними й різноманітними вимогами, які має задовольняти сучасний підручник. Б. Гершунський з цього приводу наголошує [3, 115], що, крім загальновідомих дидактичних принципів, в основу відбору навчального матеріалу мають бути покладені й такі критерії, як типовість для даної галузі виробництва, видів трудової діяльності; відповідність основним напрямкам розвитку сучасної науки і техніки; можливість організації навчального матеріалу в цілісну систему взаємопов'язаних знань; тісний зв'язок з майбутньою практичною діяльністю; дотримання вимог прогностичності та відносної стабільності наукової інформації.

Загалом дидактичні вимоги до створення підручника достатньо розгорнуто представлені у педагогічних працях, які іноді мають суперечливий характер. Отже, пропонуємо у проектуванні змісту підручника дотримуватися не жорстких вимог, а спиратися на *вимоги-тенденції*, які, з одного боку, дають змогу відображати змістову модель процесу навчання, а з іншого, враховувати сучасні інновації. Діяльності вчителя надається векторна спрямованість в організації навчання, а діяльність учнів спрямовується на розв'язання навчальних завдань, при цьому провідне місце посідає самостійність їх виконання.

Побудова підручника з урахуванням вимог-тенденцій спонукає розробляти його таким чином, аби він мав базову складову (теоретичну й прикладну частини) та методичну, яка пов'язує у єдину підрозділі підручника та надає можливість здійснювати зворотний зв'язок і забезпечує диференційоване навчання. Розділи доцільно розпочати коротким вступом або резюме, перекинути

місток з попереднім розділом, визначити його ключові питання; сформулювати настанову, що саме учні повинні вміти, опрацювавши цей розділ. Такий підхід є доцільним методичним кроком на шляху концентрації уваги на найважливіших моментах.

Вивчення досвіду написання сучасних інноваційних підручників в Україні та за кордоном показало, що нині з'явилася тенденція включати до тексту невеликий за обсягом матеріал хрестоматійного спрямування. Автори називають його «Нарис», «Зацікавився – прочитай» або «Цікаво про важливе». Усі матеріали рубрики мають добиратися за принципом науковості, занурення у проблему й новизни інформації.

До цікавих підходів і нових рішень у створенні підручника належить така тенденція, як вкраплення в основний текст коротких вставок-довідок, де у стислій формі подається додаткова інформація. Вона може бути або довідковим, нормативним, статистичним прикладом тієї інформації, що подається у параграфі, або додатково її аргументувати, посилювати. Обов'язковою умовою «Довідки» є стислість, ясність, значущість. Наприклад, під час написання підручника «Основи екології» (тема «Ґрунти») були використані довідки, наведені у таблиці.

Важливою вимогою-тенденцією сучасного підручника є не тільки виклад основ наукових знань, а й забезпечення управління навчально-пізнавальною діяльністю у процесі засвоєння знань і оволодіння прийомами розумової та практичної діяль-

ності, що втілюється засобами створення завдань.

Щодо інших складових комплексу. Згідно із загальною концепцією їх структура має відображати дидактичний стрижень підручника, проте залишати викладачу право вибору прийомів роботи, методів тематичного й поточного контролю знань, тим самим забезпечуючи доцільний методичний підхід до викладу й контролю знань, що дасть змогу реалізувати один із дидактичних принципів навчання – урахування індивідуальних особливостей учня на всіх етапах навчального процесу. Так у *методичних коментарях* до підручника можна визначити конкретні завдання уроку, з посиленням акценту на опорні знання, прикладні аспекти і проблемні моменти, що дасть змогу викладачам використовувати цю методику в процесі роботи і з іншими навчальними посібниками. На кожну тему підручника доцільно зробити окрему методичну розробку, яка не міститиме традиційних етапів уроку із вказаними методичними прийомами, адже етапи так само, як і прийоми, у кожному разі залежатимуть від складності теми уроку й рівня підготовленості навчальної групи. Натомість доцільно окреслити основні положення теми, провідні поняття, завдання, акценти уроку; подати додаткові завдання, завдання за вибором, а також напрями роботи з підручником, теми рефератів та повідомлень. Усе це допоможе зробити процес навчання більш індивідуалізованим і гуманним з урахуванням рівня підготовленості учня й спрямовувати його на високий рівень само-

стійності у навчальній діяльності.

Важливою складовою комплексу є навчально-методичний посібник з комплексом *дидактичних матеріалів*. Щодо структурування завдань дослідники вважають, що однозначної відповіді на це питання немає. Керуючись досвідом, можна обрати один із критеріїв: за темами підручника; навколо конкретної проблеми; узагальнюючого спрямування. Можна використати два підходи: тематичний і узагальнюючий.

Перший розділ включає завдання за темами підручника. До кожної теми пропонується декілька типів тестів: з *однією правильною відповіддю*; з *декількома правильними відповідями*; *завдання тестового типу*, а також *предметний диктант* (наприклад, фізичний, екологічний, економічний тощо), *теми для дискусій*, *перелік тем рефератів і повідомлень*.

Кожна група тестів складається з 25–30 варіантів, що сприятиме всебічній перевірці знань учнів з конкретної теми. У завданні тестового типу треба закінчити фразу, вставити пропущений термін або дати правильне визначення. Виконання наступного виду завдань – диктанту потребує швидкої реакції щодо визначень, закономірностей, фактів, цифрових даних і лаконічної відповіді одним-двома словами. Цей варіант роботи у кожному розділі повинен мати 25–30 питань, а його виконання дасть змогу викладачеві за короткий термін письмово перевірити знання усієї групи. Цей вид завдань можна також виконувати в інший спосіб. Зокрема, йдеться про бліц-вікторини, коли в опитуванні одночасно беруть участь декілька учнів, а кращим вважається той, хто дає більше правильних відповідей за короткий проміжок часу. Впровадження дискусійних обговорень з відповідної проблеми потребує не простого відтворення знань, а вміння і навичок аналізувати, узагальнювати, зіставляти, доводити особисту точку зору, обґрунтовувати обране рішення або власну позицію. Перелік тем ре-

Таблиця

Думка вченого	Факти і цифри	Чи знаєте ви
В історії ґрунтознавства чорнозем відіграв таку саму важливу роль, яку мала жаба в історії фізіології, кальцит у кристалографії, бензол в органічній хімії. (В. Вернадський)	У зоні Лісостепу на один гектар поверхні ґрунту припадає від 12,5 млн до двох мільярдів різних безхребетних тварин. Це переважно мурахи, оси, джмелі та інші	В одному грамі ґрунту міститься до 10 мільярдів живих організмів. За їх допомогою на гектар ґрунту щорічно надходить від 20 до 50 кг азоту

фератів і повідомлень є заключним видом завдань у кожному блоці. Другий розділ посібника спрямовується на комплексну перевірку знань. Для цього доцільно підготувати досить велику кількість питань (до 300) і міркувань, серед яких треба обрати правильні. Таким чином уможливаються багатоваріантні перевірки знань як за змістом, так і за рівнем складності. У третьому розділі можна розмістити нормативні матеріали, таблиці, схеми, різноманітні фактичні, цифрові й статистичні дані. Їх використання доцільне для посилення текстового матеріалу на різних етапах уроку, під час розв'язання окремих задач і виконання завдань, написання рефератів і підготовки повідомлень.

Дидактичний аналіз ряду наявних підручників, здійснений В. Беспальком, свідчить про інформаційне переваження деяких підручників у 5–20 разів. Реакцією учнів стає вибіркоче засвоєння матеріалу, що, як правило, відбувається стихійно і деколи поза увагою залишаються основоположні розділи, що становлять основу предмета. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми виконують *хрестоматії*, які

містять окремі фрагменти наукових джерел, посібників, статті, статистичні й довідкові матеріали, матеріали конференцій і «круглих столів». Оригінальні тексти за потребою можна наводити у скороченому варіанті, який, на думку укладача, стане найбільш корисним у процесі навчання, зокрема підготовки повідомлень, написання рефератів, виконання самостійних завдань, роботи над проектами, проведення навчально-виховних заходів. Створення електронних варіантів таких хрестоматій дасть змогу постійно поповнювати їх зміст і активно залучати до цієї роботи учнів.

Важливою складовою навчально-методичних комплексів є *лабораторні практикуми*. Загальний обсяг лабораторно-практичних робіт має значно перевищувати можливу заплановану їх кількість, внаслідок чого викладач може обрати для виконання ті роботи, які є доцільними для підготовки фахівців певної галузі виробництва й відповідають матеріально-технічному забезпеченню щодо їх проведення.

Вважаємо, що створення навчально-методичних комплексів сприятиме активізації свідомого на-

буття якісних знань з предмета, крім того, систематичне використання його складових дасть змогу хоча б частково вирішити суперечність між стрімко зростаючим обсягом навчального матеріалу та індивідуальними можливостями учнів щодо свідомого засвоєння цього матеріалу й забезпечити вимоги особистості в освітньому процесі.

Безумовно, далеко не всі викладачі беруть участь у розробленні таких комплексів, проте кожен працює над створенням навчально-методичного забезпечення свого предмета, отже викладені підходи можна використати як модель у цій роботі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько В. П., Татур Ю. Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов: Учебно-методическое пособие. – М.: Высшая шк., 1989. – 144 с.
2. М а л и х и н а О. В. Проблема створення загальної моделі учбово-методичного комплексу // Наука і освіта. – 2002. – № 1. – С. 104–107.
3. Проблемы учебника для средних ПТУ: Материалы научно-практической конференции «Психолого-педагогические проблемы разработки учебника и учебно-методических пособий для средних профтехучилищ» / Под общей ред. С. Я. Батышева (М., 24–25 октября, 1978). – М., 1978. – 246 с.